

СОБОРНЕ ЄДНАННЯ СІМ'Ї ТА ЦЕРКОВНОЇ СПІЛЬНОТИ (практичний аспект)

I. Наші труднощі, немочі і скорботи

Перед тим, як звернутися до проблеми єднання православних сімей і творення сім'ї як малої Церкви, зверну увагу на те, що дуже важливо усвідомити усім нам: більшості з нас, християн, ще треба відбутися як соборній спільноті. Ми ще надзвичайно далекі від тієї єдності, про яку св. апостол Павло сказав: "... зберігати єдність духу в союзі миру. Одне тіло, один Дух..., один Господь, одна віра, одне хрещення, один Бог і Отець усіх, Якщо Він над усіма, і через усіх, і в усіх" (Єф. 4: 3–6).

Наша слабкість – у здійсненні цієї єдності, теплохолодність у любові й турботі про ближнього, а, отже, і нестача життєвої повноти у стосунках як усередині власної сім'ї, так і в церковній общині – це одна з виразно видимих, зяючих прогалин у побудові нашого життєвого укладу. При найближчому ж розгляді ми бачимо, що розрізненість і роз'єднаність наша і наших сімей у Церкві є сукупністю різних, але пов'язаних одна з одною і надзвичайно насущних проблем. Залишаючись у колі питань нашої конференції – проблем сім'ї, спробуємо виділити основні, без претензії, однак, на вичерпну повноту даного списку.

1) Проблема нашого, православних християн, єднання хоча б у межах однієї парафії. Хоча останнім часом є чимало парафій, де старанням священників і парафіян якість парафіяльного життя підвищується, аж ніяк не скрізь долається роз'єднаність парафіян, їхня віддаленість одне від одного і від священства.

2) Труднощі багатьох – це проблема різної воцерковленості членів однієї родини: не таємниця, що родин, у котрих обоє з подружжя – церковні люди, помітна меншість порівняно з родинами, де хтось із подружжя байдужий до питань віри, або навіть активно противиться церковності своєї половини.

3) Надзвичайно актуальною є проблема розлучень і неповних сімей. За офіційними даними, кількість розлучень останнім часом майже дорівнює кількості укладених шлюбів. Понад половина всіх розлучень відбувається через три-п'ять років після укладення шлюбу. Із цих недовговічних шлюбів значна частина (статистика відсутня) є вінчаними. Це означає, що відповідальність подружжя за руйнацію шлюбу ще більша. Не настільки й рідкісні в міських парафіях випадки, коли приходять люди, котрі вінчалися в цьому храмі і питають, "як нам розвінчатися?" При тому приходять далеко не всі з тих, хто розірвав вінчаний шлюб. Зауважимо, що й у середовищі молодих людей, які були віруючими на момент укладення шлюбів, розлучення нині – не така вже й велика рідкість.

Що ж до неповних сімей, то їхня кількість у даний час відповідає числу "повноцінних" сімей. Це необхідно обов'язково враховувати як у практиці духовного навернення цих сімей, так і в богослов'ї сім'ї, що розвивається.

4) Проблема, можливо, не настільки філософська та богословська, але дедалі актуальніша останнім часом – побутовий алкоголізм чоловіків, батьків сімейств. Будь-який священник підтвердить, що майже у кожній другій або третій заміжній жінці, яка приходить на сповідь, одне із головних питань – страждання сім'ї через пиятику чоловіка.

5) Гострим залишається питання передачі віри від покоління до покоління. Наша конференція засвідчила низку надзвичайних, яскравих прикладів зберігання і передачі віри в традиціях роду. Але, на жаль, занадто багато і протилежних – сумних прикладів. Мати протягом життя ходить до церкви, водить у неї дітей, поки вони маленькі. Але діти підрастають, починають ходити в школу, стають дорослими, віддаляються від матері; зрештою, через десятиліття мати постійно в скорботі й у сльозах – її дітям, про яких вона так піклувалася, не потрібні ні віра, ні вона сама.

Тут же позначимо і проблему відчуженості поколінь. Маю досвід тривалого спілкування з дуже милою і чарівною жінкою, що, втративши Вітчизну в лихоліття Другої світової війни і влаштувавшись за океаном, майже щорічно за останні 20 років відвідує Україну. Є в неї і донька, і ону-

ка, але у своєму двоповерховому особняку вона мешкає лише з китайкою-служницею. На питання: чи далеко живе сім'я доньки, вона відповідає: поруч, 10 хвилин їзди на автомобілі. “А як часто донька буває у вас?” – запитав я її. “О, дуже часто, майже щомісяця”, – такою була відповідь. Природно, незаміжня онучка вже зі студентських років живе окремо і від матері, і від бабусі. Якщо в нашому суспільстві ситуація і є трохи кращою, то лише завдяки споконвічному квартирному питанню.

Звичайно, найважчою проблемою, з якою за всіх часів і в усі епохи доводиться зустрічатися як кожному щирому християнину, так і християнській спільноті – це та, про яку сказав сам Господь: “І за ім'я Моє будуть усі вас ненавидіти” (Мр. 13: 13). Світ гнати тих, хто не від світу цього, світу, що “в пільмі лежить”. Це гоніння набувало різних форм у різні часи. У атеїстичній державі гоніння було грубим, жорстоким, агресивним. Нині – витонченішим і підступнішим, але настільки ж небезпечним. Християнину доводиться витримувати герць не з явним насильством, як раніше, а з глухим неприйняттям будь-якого живого почуття, з усякою суєтою, що зростає, втечею від правди, із майстерною грою акул-верховодів реклами на дрібних пристрастях обивателя-споживача.

Поплічники князя “світу цього” із дедалі більшою спритністю навчаються керувати смаками масового споживання. У епоху глобалізації дедалі успішніше формуються глобальні загальносвіттові запити або цінності. В основі цих цінностей – розкручений маховик споживання. Культ споживання – ось справжній ідол “світу цього”. Жерці цього культу – професіонали рекламних та інформаційних технологій, творці віртуального комп'ютерного світу.

Ми, християни, програємо боротьбу з господарями будованого глобального “Діснейленду”. Посли цього “ленду” в нас уже давно як у себе вдома. Наші малюта вже закохані в ляльку “Барбі”. Нове покоління вже, не задумуючись, вибирає і жує “Орбіт без цукру”, розстрілюючи чергового кібернетичного монстра в “Інтернет-кафе”. Уже із раннього віку свідомість наших дітей приголомшена рок-ритмами, що вириваються з кожного другого кіоска.

Ця серйозна навала “світу цього” на нашу свідомість і підсвідомість змушує нас шукати успішний досвід протистояння. Християнин, за визначенням апостола Павла, – це завжди “добрий воїн Ісуса Христа” (2 Тим. 2: 4), що повинен зодягнутися “у повну Божу зброю, щоб ... стати проти хитрощів диявольських” (Еф. 6: 11). На який же досвід Церкви ми можемо розраховувати?

II. Досвід протистояння

Використовуючи будь-який цінний досвід протистояння, необхідно розрізнати:

1) дореволюційний досвід; 2) життя в радянський час і 3) позитивні приклади наших днів.

Почнемо з *першого*. Незважаючи на сумний розлад у стосунках “батьків і дітей”, про який свідчить історія, культура, література другої половини XIX століття, усе ж, декілька століть існування Русі дають переконливий доказ стійкого, глибокого, міцного християнського життя багатьох станів. У кожному з основних станів були свої духовні основи, до яких нам корисно буде придивитися.

У селянстві головною основою була важка, наполеглива, постійна фізична, переважно сільськогосподарська, праця, що тривала, починаючи з 4–5 літнього віку і, практично, до кінця життя. Звичайно, праця – одна з головних основ добродесного життя будь-якої людини, не лише селянина. Але в селянському укладі значимість праці виявляється особливо яскраво.

Висловлюючись про працю, дуже важливо розрізнити працю і роботу (свщ. А. Гармаєв). Робота звершується людиною лише для себе або своєї сім'ї. Вона може мати вигляд самозабезпечення або ставити за мету одержання користі чи зиску для себе (наприклад, шляхом грошової винагороди). У праці ж людина-трудівник за основною дією занять не шукає свого.

У праці виділяються добродесні та духовні основи. Добродесною основою праці є, за апостолом Павлом, по-перше, не їсти хліба даремно (2 Сол. 3: 8), а, по-друге, робити “руками своїми добро, щоб мати подати нужденному” (Еф. 4: 28). Духовні ж основи є такі: провідна – у поті чола добувати хліб свій (1 М. 3: 19), щоб цим спокутувати первородний прабатьківський гріх, друга ж основа – прославляти Бога благоліпністю створеного руками людськими, подібно Адамові в раю,

доти, доки він виконував заповідь – обробляти і берегти райський сад (1 М. 2: 15). Саме ця основа спонукала ченців на працю перетворення суворой природи Соловків і Валаама, надихала простого селянина на побудову “буденних” (тобто, створених за один день) таких милих серцю простих рублених храмів...

Ще однією важливою духовною основою селянства було шанування вітцівства: батька, рідного по крові, отця духовного, старшину або господаря як батька¹ і, нарешті, царя-батюшку. Саме релігійним шануванням Бога, а, отже, і поставленого Ним царя-батька була такою стійкою і міцною царська влада в Росії.

Укоріненість родини в добродійній праці і нині дає міцну основу у творенні православного характеру. Ми, члени Православного Педагогічного товариства, влаштували дитячі літні православні поселення, неодноразово переконувалися в надійності, міцності, працьовитості, відповідальності селянських дітей. Для міських же дітей при вихованні працьовитості серйозною допомогою може бути наявність саду, городу, дачної ділянки.

У російському купецтві провідною основою, як бачиться, крім праці, є, хоч як це парадоксально, наживання. Можливо, саме від купецького стану ввійшов у російську православну традицію вираз “стяжание Св. Духа”. (див. “Бесіду преп. Серафима Саровського з Мотовиловим”). Дивовижна річ! Здавалося б, найкорисливіший стан дав Росії увесь цвіт чернецтва ХІХ століття! Із купців походили преподобний Серафим Саровський, преподобні старці Оптинські Лев, Мойсей, Антоній, Ісаакій, Никон та інші.

У чому корінь цієї загадки? Річ у тім, що, працюючи безперестану і маючи, на відміну від селян, значні кошти, глибоко віруюче купецтво гостро почувало кривду одноособового користування багатством, що сприймалося як Божий дарунок. Тому, крім обов’язкового віддання десятини на церковні потреби, купці були фундаторами більшості побудованих російських соборів ХІХ століття (до кінця століття кожне місто із кількістю жителів 10 тис. чоловік мало як мінімум один, якщо не два собори, кожен з яких вміщав декілька тисяч чоловік. А ще поряд стояв із десятком невеликих храмів). Крім цього, купецтвом була побудована велика кількість лікарень, богаділень, сирітських притулків.

Багатство і міць, ініціатива й енергія купецтва жилися почуттям честі. “Слово купецьке” було непорушним. Саме на чесності стосунків, в основі якої лежала глибока богобоязливість, і засновувалася економіка купців і прикажчиків. Якби зрозуміти нашим скоробагачкам і олігархам, що на злодійстві й обмані не можна побудувати нічого надійного, вартісного...

Отже, досвід купецтва може спонукати нашого сучасника до усвідомлення важливості чесної праці й необхідності жертвувати матеріальні ресурси на богоугодні справи. І такій людині Господь буде обов’язково допомагати.

Нарешті, дворянський (а в Україні гетьманській – козацький) стан у своїх кращих представниках жив змістом служіння: Богу і Батьківщині. Не служити, а тільки користуватися благами і прибутками свого маєтку було просто непристойно. Православний дворянин, як представник найвищого за своїм положенням стану усвідомлював також свою відповідальність за країну і народ. У благочестивому дворянському середовищі культивувалися такі якості як вірність, відданість, ретельність, обов’язковість, турботливість про домочадців, господарство та підданих.

На жаль, саме в дворянському стані і почалися відхід, відділення від православних традицій. Виховання простими, але щиро віруючими мамкою, “дядькою” і нянькою замінилося “освітою” найнятими “мамзелями” і “мусью”, бідними, злиденними французами, що тікали, перелякані, зі своєї бунтівливої проти Бога і монархії батьківщини і шукали шматка хліба по світах. Така псевдоосвітянщина призвела до збільшення відриву дворян від свого народу, від своєї Церкви і, зрештою, від Бога. Що і послугувало однією з причин спалаху революційного півня пожежі, який перекочував із Франції в Росію через століття із чвертю.

Отже, наша дореволюційна історія надихає нас сприйняти досвід праці в його добродійних і духовних основах, досвід чесного накопичення благ і ресурсів для користі Церкви і для слави Божої, а також досвід та ідею служіння Богу і Батьківщині.

Друге. Чим може бути корисним для нас радянський досвід?

Звичайно, навіть у відносно спокійні для віруючих часи внутрішньоцерковне життя перебувало подалей сфери уваги радянського суспільства і його інтересів. До віруючих повсюдно ставилися як до маси темних, відсталих людей. Та й самі щиро віруючі почувалися дуже далекими від того, що пропонувала масова радянська пропаганда.

У цій, можливо, почасти вимушеній, але свідомій віддаленості віруючої людини у своєму внутрішньому житті від життя світу ми можемо сьогодні побачити для себе цінний досвід. Саме тільки так можливо і потрібно було діяти в той час: уникаючи відкритого конфлікту із зовнішнім світом, вибудовувати у власному серці “сокровенну, внутрішню людину”. І при цьому особливо глибоким було єднання із духовними братами і сестрами. Навіть у найтяжчі довоєнні, а особливо в післявоєнні радянські роки, вибудовувалися надзвичайні за своєю міцністю й життєвістю церковні общини: знаменитого нині, але загадкового і не знайденого “отця Арсенія” (з однойменної книги), святого протоієрея Алексія і його сина священномученика Сергія (Мечових), протоієрея Всеволода Шпіллера (Москва), схиігумена Сави (Псково-Печерська Лавра), отця Амвросія Юрасова (Почаїв), отців Георгія Єдлиньського й Алексія Глаголева (Київ) та інших. Ці общини гуртувалися навколо видатних пастирів, у яких жив дух і досвід церковного Передання, що було пронесене ними крізь десятиліття лихоліть і репресій.

Ми, що не маємо в масі можливостей спілкування з такими видатними пастирями, можемо, однак, шукати дотику до духу того часу. Особливо важливо навчити саме такого протистояння, яке мали віруючі за радянських часів: смиренного, непоказного, але твердого. До речі, навіть сучасна світська педагогіка рекомендує виховувати в дітях і підлітках уміння протистояти негативному, згубному середовищу. Тим більше про це необхідно задуматися усім нам – і батькам, що піклуються про майбутній характер своїх дітей, і пастирям у своїх парафіях.

Третє. Говорячи про позитивні сучасні приклади протистояння, я хочу розповісти про декілька можливих способів дії. Відразу скажу, що успішністю ці приклади зобов'язані неабияким особистостям пастирів – їхніх ініціаторів. Усе ж, хоч якось повторити вже зроблене, звичайно, не настільки яскраво й успішно, але з урахуванням уже наявних позитивних результатів – цілком можливо.

1) Парафія як соборне єднання піклувальників одне про одного. Чимало років тому, потрапивши в одну з московських парафій, я з подивом побачив велику дошку, на якій висіло багато різних оголошень. Пропонувалися різні послуги: від допомоги у виконанні ремонту – до сприяння у вивченні англійської й послуг няньки з догляду за дітьми. Як стало зрозуміло, у парафії практикуються різні види взаємодопомоги. Як здається, влаштування такої взаємодопомоги може бути дуже різноманітним і навіть мати економічну складову. Адже кожен, хто працює, гідний засобів на прожиття. Саме завдяки такому підходу, можливо, і вдається одній із парафій Москви утримувати п'ятсот штатних співробітників.

2) Освоєння парафіяльної земельної ділянки. Хоча те, що в парафії є земельна ділянка – досить поширене явище, однак бажано зробити ділянку засобом соборного єднання парафіяльної общини. Це вимагає спеціальних зусиль із налагодження трудових стосунків у громаді.

3) Улаштування православних літніх сімейних і дитячих поселень.

Це завдання значно місткіше і повніше, ніж попереднє. Воно вимагає налагодження на досить тривалий час крім трудових стосунків – і всієї повноти життєвого укладу. Оскільки літні поселення – це окрема тема розмови, скажу лише, що це завдання успішно вирішується на підставі вже майже п'ятнадцятилітнього досвіду у Волгоградському училищі церковної педагогіки і катехізації. Більш того, досвід поселень, що десять років тому був майже для всіх у дивину, нині надзвичайно широко використовується багатьма парафіями в Росії, а в останні декілька років – і в Україні. Наше Православне Педагогічне товариство також має вже трирічний досвід у цій справі.

Слід зазначити, що на відміну від, наприклад, скаутських і подібних до них таборів, православне поселення прагне відновити всю повноту життєвого укладу. Тут важливо організувати і

працю, і побут, і турботу старших про молодших, і дати можливість відчутти чоловічий вплив хлопчикам із неповних сімей, що не мають батька. Необхідні: наявність храму і повноцінне богослужіння.

4) Улаштування глибини і повноти стосунків у недільній школі. Є досвід скромної лікарняної парафії в Петербурзі, де в недільній школі навчаються разом і діти, й дорослі – близько 170 осіб – для когось, можливо, і не надто велике число, але кімнатка в лікарні для богослужінь вміщує не більше 40–50 чоловік. Примітно, що до цієї недільної школи приймають тільки цілою сім'єю, а не дітей окремо. Ця школа, що діє раз на тиждень, дає дітям таку повноту світосприйняття, що батьки віддають їй перевагу перед усіма можливими популярними гуртками.

III. Практичні кроки здійснення соборної єдності родин

З огляду на вищезазначене, пропонуємо низку практичних заходів, що, на наш погляд, цілком здійсненні протягом декількох найближчого років.

На загальноцерковному рівні: подальша розробка положень Соціальної концепції Руської Православної Церкви, що мають відношення до проблем сучасної сім'ї; тих, що сприяють сім'ям в парафії, врахуванню проблем неповної сім'ї тощо. Підтримка подальших розробок із богослов'я сім'ї (“Практична аскетика сім'ї”), зокрема проблем: створення сім'ї, етапи сімейного життя, проблеми молоді сім'ї, стосунки між старшим, середнім і молодшим поколіннями тощо.

Створення предмету “Сімейна педагогіка” і благословення його викладання в духовних навчальних закладах.

На єпархіальному рівні: створення відділу із сімейних проблем (наприклад, у рамках функціонування відділу релігійної освіти і катехізації); проведення практичних семінарів із священниками і парафіяльним активом.

На рівні парафії: які дії важливі і необхідні для влаштування соборного єднання сімей?

Виділимо тут а) зовнішні і б) внутрішні дії. До зовнішніх можна віднести:

Улаштування “поля спільного служіння” саме в складі родин. Це може бути:

- придбання церковного будинку і земельної ділянки за містом, їхнє облаштування й утворення на цій базі сімейного православного поселення (або проведення поселення без такої бази);
- улаштування в парафії спільних свят (наприклад, общинне святкування Дня Ангела всіх парафіян, що носять одне й те ж саме ім'я);
- улаштування спільних паломництв до святинь;
- запрошення дорослих і дітей на вечори-зустрічі, де діти можуть проявити самодіяльність і творчі здібності;
- улаштування спільної недільної школи для сім'ї;
- налагодження взаємодопомоги в сімейних турботах – ремонт, город, дача тощо.

–Внутрішні або упорядкувальні, духовні дії, що необхідно йдуть від пастиря. Тут бачиться можливою така послідовність важливих етапів:

- сердечне піклування пастиря і церковного активу про парафіян (не пробігати мимо, намагатися зав'язати особисті стосунки, по можливості, з кожним)
- творення покаяльної сім'ї, коли духівник стає для сім'ї спочатку духовним наставником, а потім, в ідеалі, і духовним батьком. Через це утвориться, відповідно до давньоруських духівників, покаяльна сім'я, у якій стосунки набагато глибші й міцніші, ніж просто у парафіян.

На рівні сім'ї парафіян: з усіх можливих дій, що вимагаються від кожної людини, що йде по шляху до Христа, виділимо три, необхідні саме сім'ї в її злагодженому спільному духовному русі:

- прийняття на себе відповідальності за те, що відбувається з чоловіком і з домом. Відповідальності за майбутнє дітей, адже будь-який помітний прояв почуття або дії, особливо гріховний, накладає свій відбиток на характер і, отже, спосіб життя дітей у майбутньому;
- повага до особистого вільного духовного вибору чоловіка (дружини). Із досвіду спостережень за багатьма сім'ями постає, що збереження довіри, поваги, взаєморозуміння, відкритості сто-

совно іншого, навіть якщо його (її) швидкість воцерковлення відрізняється від моєї – це запорука стійкішого і надійнішого руху до правди земного життя, а зрештою, – ставлення до Бога.

– єдність у визначенні парафії і духівника. Духівнику складно брати участь у воцерковленні сім'ї, якщо він бачить і чує лише одну половину.

При цьому в такій спільній духовній сімейній праці потрібно вміти уникнути традиційних спокус:

– спокусу черпати силу претензій і невдоволення чоловіком (дружиною) із його (її) нецерковності. Те, що він (вона) нецерковний – у цьому вся причина нашого розладу – ось переконання такого віруючого (віруючої). І замість того, щоб докладати зусиль, працю душі до унеможливлення розладу, людина залишається у своєму гріховному устрої, зручно перекладаючи провину на іншого;

– посилені вимоги до зовнішньої церковності членів сім'ї. Від дітей і чоловіка (дружини) вимагається великий обсяг зовнішніх церковних дій – піст, молитва, часті відвідування храму. Буває категорична заборона на перегляд телепередач, читання нецерковної літератури. При цьому жодних зусиль над собою, аби змінити свій характер, дух стосунків, мати (батько) не здійснює. Плодом такої ревності не за розумом часто є лицемірство дітей: у храмі й у недільній школі вони цілком зберігають зовнішню благопристойність, а з ровесниками у звичайній школі й на вулиці поведуться зовсім інакше. Часто з роками такий конфлікт цінностей поглиблюється, плодом його буває демонстративний відхід од віри у свідомому віці;

– людина уникає відповідальності за життя своєї сім'ї, тікаючи від неї в церковне життя. У храмі він (вона) постійно на службі, ходить на всі лекції, не пропускає жодного заняття в недільній школі, скрізь тягне за собою своїх дітей, мало не силоміць, поки вони не можуть пручатися. І при цьому відсутнє бажання влаштовувати свій дім як малу Церкву.

У цілому ж, дуже важливо розвивати стосунки в сім'ї, що не зводяться до одноманітного, розміреного зовнішнього устрою.

Висновок

У цій доповіді ми спробували, виходячи з усвідомлення труднощів сучасного стану сім'ї в суспільстві й у церковному середовищі, вдивитися в соборний досвід Церкви: у різний час, за різних обставин. Сподіваємося й віримо, що й нині можливо і необхідно засвоїти все добре, що було в минулому і є в сучасному, усвідомлюючи, що проблема збереження і розвитку сім'ї – це ключова проблема збереження нашої моральності, нашої совісності, нашої людяності, нашої віри.

ПРИМІТКИ

¹ Жодною мірою не захищаю кріпосне право (прим.– Б.О.)